

МОРАЛЬНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЇ ЮРИСТА

Окремі види людської діяльності висувають надзвичайно високі моральні вимоги до тих, хто професійно займається цією діяльністю. Це стосується насамперед тих професій, у межах яких можуть виникати надзвичайно гострі моральні колізії, які в інших видах діяльності трапляються лише епізодично. Вони мають місце там, де вирішуються питання життя й смерті, здоров'я, волі та гідності людини, там, де моральні якості спеціаліста набувають вирішальної ролі, де доля одних людей значною мірою залежить від морального стану інших. Більше того, стосовно деяких професій навіть сам професійний рівень спеціаліста прямо залежить від його моральних якостей. Це, перш за все, стосується праці юриста, лікаря, педагога, журналіста. Таким чином, можна вести мову про юридичну, медичну, педагогічну, журналістську етику. Саме в цих сферах діяльності особливо виявляється залежність однієї людини від іншої і результати професійної діяльності однієї мають вирішальне значення для іншої.

У праці юриста, лікаря, педагога більше, ніж у будь-якій іншій, суспільство повинно брати до уваги не лише рівень освіти, обсяг спеціальних знань, умінь, навичок, але й моральні якості працівника, під якими розуміти стійкі прояви моральної свідомості у поведінці та вчинках.

Щодо юридичної етики слід відзначити, що її прийнято розглядати як складову частину загальної етики та різновид професійної етики. Необхідно підкреслити ту обставину, що моральні та правові норми як різновид соціальних норм тісно пов'язані і взаємодіють. Це означає, що юридичні закони відображають рівень моральності суспільства в цілому. Механізми морального та правового регулювання дуже близькі один до одного за специфікою і суспільними функціями.

Об'єктом вивчення юридичної етики є професійна мораль юристів. Вона являє собою обумовлену професійною діяльністю людей сукупність норм, принципів моралі, що пристосовані до умов розподілу праці юристів, регулюють їхню поведінку у взаємовідносинах із співпрацівниками та громадянами у сфері правосуддя. У структурі юридичної етики

прийнято виділяти загальну та особливу частини. В загальній частині розглядаються предмет, методи, система категорій, завдання юридичної етики, а також моральний зміст норм і принципів матеріального та процесуального права, процесуальних дій. Особлива частина називається також судовою етикою і розглядає умови застосування та специфіку функціонування професійної моралі юриста (прокурора, слідчого, судді, адвоката), а також питання професійного обов'язку, честі, совісті.

Суворе дотримання і правильне застосування моральних норм у реалізації правосуддя, в судочинстві, у роботі судових, прокурорських та слідчих органів має величезне значення. Розкриття злочину, викриття злочинця, заслужене та справедливе його покарання, перевиховання та виправлення особи, котра здійснила злочин, повернення її на шлях чесного життя – у цій діяльності закладено великий моральний потенціал, вона пов'язана з життєвими інтересами суспільства та особи. Від результату розслідування та вирішення судових справ залежить добре ім'я, честь і гідність громадян, їхня свобода, благополуччя їхніх родин. Ця діяльність спирається як на юридичні, так і на моральні засади. Заходи боротьби із злочинністю в широкому плані, заходи, що застосовуються при розслідуванні та вирішенні кримінальних та цивільних справ, повинні відповідати не тільки законності, але й вимогам моралі. Законна та моральна мета, що стоїть перед органами суду, прокуратури та слідства, може й повинна бути досягнута законними та моральними засобами. Відомий англійський процесуаліст ХІХ ст, Дж.Ф. Стіффен писав про кримінальне право і процес: «Немає, звичайно, галузі права, яка мала б більше моральне значення та була б тісніше пов'язана з корінними засадами моралі та політики» [1, с. 4].

У зв'язку з цим корисно звернутися до спадщини відомого юриста ХІХ-ХХ ст. Анатолія Федоровича Коні. Він по праву вважається засновником судової етики – науки, яка ще й досі не посідає належне їй місце. Уявляється, що саме сьогодні, коли до багатьох сфер на різних рівнях життєдіяльності суспільства проникли і продовжують поширюватися корупція, беззаконня, ігнорування своїх службових обов'язків, думки, висловлені в працях А.Ф.Коні, особливо актуальні. З цієї точки зору неможливо переоцінити не тільки освітнє, але й виховне значення курсу юридичної етики, в рамках якого майбутні слідчі, прокурори, судді та

адвокати повинні формувати свої внутрішні якості й характеристики, від яких багато в чому залежить як рівень кожного спеціаліста, так і образ та авторитет правоохоронних органів у цілому. Глибоко переконаний у тому, що кожен юрист повинен обов'язково засвоїти основні моральні засади своєї юридичної професії, А.Ф.Коні писав: «З ними (моральними засадами – О.Т. та О.Г.), як з міцним озброєнням, як з вірним компасом, треба увійти до життя ... [2, с. 34]. Він також підкреслював: «І якщо деякий вже давно зрілий судовий діяч у хвилину вагань з приводу того, якого способу дії слід дотримуватися у тому чи іншому питанні, згадає моральні вказівки, що були почуті ним з кафедри, і, устидавшись іржі рутини, яка непомітно підкралася, піднесеться духом, – викладання судової етики знайде своє життєве виправдання» [2, с. 69].

На передньому краї боротьби зі злочинністю завжди знаходиться слідчий. Він одним із перших виїздить на місце злочину, зустрічає осіб, причетних до здійснення злочину, проводить допити та інші слідчі дії і вирішує долі людей у ході попереднього слідства. Він часто зустрічається з активною протидією людей, зацікавлених у тому, щоб злочин не було розкрито, які прагнуть направити слідство хибним шляхом. Як правило, слідчий одноосібно вирішує питання, що виникають при розслідуванні, і самостійно приймає рішення. В умовах, коли гласність попереднього слідства, а значить, і можливість критики дій слідчого істотно обмежені, коли слідчий має велику одноосібну владу, його помилки можуть призвести до серйозних, часом трагічних наслідків. «... Якими б добрими не були правила діяльності, – писав А.Ф.Коні, – вони можуть втратити свою силу та значення у недосвідчених, грубих і несумлінних руках» [2, с. 34-35]. Дії слідчого у більшості випадків безумовно базуються на законі, але щоб, виходячи із загальних вказівок процесуальних норм, правильно визначити свою поведінку в кожному конкретному випадку, слідчий повинен керуватися і міркуваннями морального характеру. Такий підхід до справи повинен виявлятися, зокрема, при вирішенні питання щодо обрання запобіжного заходу. Закон зобов'язує слідчого враховувати не тільки тяжкість злочину, але й особистість звинувачуваного, його вік, стан здоров'я, сімейний стан (ст. 150 КПК України) [3, с. 97]. До неповнолітніх, осіб похилого віку, важко хворих, вагітних жі-

нок, годуючих та одиноких матерів, багатодітних батьків ув'язнення під варту, як правило, не застосовується.

Під час попереднього слідства, коли ще відсутня самотійна процесуально виділена функція звинувачення, саме на слідчого покладається виявлення як викриваючих, так і виправдовуючих звинуваченого доказів, як обтяжуючих, так і пом'якшуючих його провину обставин (ч. 1 ст. 22 КПК України) [3, с. 19]. Тому об'єктивний, неупереджений підхід до вирішення будь-якої справи – моральний обов'язок кожного слідчого.

Слідча практика свідчить про те, що джерелом помилок у процесі доказування часто буває надмірна прихильність слідчого до висунутої ним версії, некритичне ставлення до неї. Таке ставлення до однієї версії, ігнорування фактів, що не відповідають їй, може стати причиною не тільки слідчих, але й тяжких судових помилок.

Моральному підґрунтю при здійсненні правосуддя основоположник судової етики А.Ф. Коні відводив важливе місце. Не особливо вірячи, очевидно, у можливість реалізації моральних у судах царської Росії, він стверджував, що основ їм належить у майбутньому якнайважливіша роль у дослідженні та здійсненні кримінального процесу. Він сподівався, що поруч з «удосконаленістю техніки» у кримінальному процесі повинен відбуватися «розвиток справжньої та широкої людяності на суді, однаково далекої і від механічного нівелювання окремих індивідуальностей, і від черствості засобів, і від чужої справжньої доброти кваліфікації волі у захисті громадського правопорядку» [2, с. 34]. Тоді головну увагу, за його словами, буде приділено вивченню моральних засад кримінального процесу і центр ваги вчення про судочинство буде перенесено з ходу процесу на етичну та суспільно-правову діяльність судді у всіх її розгалуженнях.

Центральне місце у судовій діяльності, на думку А.Ф. Коні, посідає особистість судді, адже «найобдуманіший та найсправедливіший кримінальний закон перетворюється на ніщо при поганому відправленні правосуддя» [2, с. 35]. Чим більше відтінків у своєму практичному застосуванні допускають правила діяльності, чим глибше торкаються вони особистості людини, чим більш важливим інтересам громадського життя вони служать, тим серйознішим постає питання – у чийі руки віддається застосування цих правил і на яких умовах? Не випадково у при-

йнятих на УП Конгресі Організації Об'єднаних Націй по запобіганню злочинності та поводженню з правопорушниками (серпень – вересень 1985 р.) «Основних принципах, що стосуються незалежності судових органів», підтверджено, що особи, відібрані на судові посади, повинні мати високі моральні якості та здібності, а також відповідну підготовку та кваліфікацію в галузі права. Суддя, на думку А.Ф.Коні, мусить напружувати всі свої душевні сили для пошуку істини у справі. При винесенні вироку він не повинен бути у полоні «побіжної думки, нав'язаної пориванням почуття чи упередженим поглядом» [2, с. 39]. Він не має права вирішувати справу за принципом «Я так хочу». Його девізом повинно бути «Я не можу інакше». У підґрунті судового вироку повинна лежати не тільки логічна неминучість, але й моральна обов'язковість. У цьому положенні наполегливо лунає заклик до напруженої, інтенсивної та плідної діяльності суддів, без якої не може бути досягнутий спеціальний і загальнопре-вентивний вплив судового процесу і особливо судового вироку.

Громадяни, присутні на судовому засіданні, яке проведене не лише з додержанням всіх вимог судочинства, але й на високому моральному рівні, винесуть з нього почуття поваги до закону, суду, утвердження віри в справедливість.

Саме поняття «правосуддя» одвічно містить у собі моральний зміст: правосуддя означає не просто діяльність суду, а суд «за правом, за совістю» [4, с. 380].

Моральний аспект присутній не лише в діяльності суддів, але й у роботі його найближчих помічників у справі дослідження істини – обвинувача та захисника. Судова етика дає наукове обґрунтування неприпустимості з боку прокурора будь-яких проявів необ'єктивності, односторонності, грубості, упередженості у підході до вирішення тієї чи іншої справи. Виступ прокурора як державного обвинувача вимагає високого рівня правової і моральної свідомості, твердого відстоювання прав громадян за справедливістю і совістю, вміння протистояти будь-яким стороннім впливам. Ст. 46 Закону України «Про прокуратуру» серед вимог до прокурорської діяльності прямо вказує на необхідність високих моральних якостей [5, с. 793].

Найбільш гостро проблема моральної оцінки діяльності прокурора постає у зв'язку з виконанням ним процесуальних функцій звинувачення. Однак під звинуваченням не можна розуміти збір лише звинувачувальних доказів, обґрунтування лише вини підсудного. Тому, здійснюючи функцію звинувачення, прокурор має не тільки правовий, але й моральний обов'язок виявити як викриваючі, так і виправдовуючі, а також як обтяжуючі, так і пом'якшуючі обставини [3, с. 19]. Іншими словами, прокурор повинен бути об'єктивним в оцінці доказів, не перебільшуючи значення звинувачувальних доказів та не применшуючи ваги доказів, що послаблюють чи спростовують звинувачення. Він звинувачує підсудного лише в тій мірі, в якій його вина доводиться у суді, і якщо прийде до переконання, що дані судового слідства не підтверджують звинувачення, висунутого підсудному, то повинен відмовитися від обвинувачення і викласти судові мотиви відмовлення [3, с. 152].

У роботі «Моральні засади у кримінальному процесі» А.Ф. Коні писав про прокурора-обвинувача: «у промові своїй він не повинен ані зображати справу в однобічному вигляді, витягаючи з неї тільки обставини, що викривають підсудного, ані перебільшувати значення доказів та обвинувачень чи важливості злочину» [2, с. 63].

Лише тверда переконаність у винності підсудного дає прокуророві юридичне та моральне право підтримувати обвинувачення та вимагати засудження підсудного. Якщо ж прокурор підтримує обвинувачення, у правильності якого не впевнений, він порушує свій професійний моральний обов'язок. Державному обвинувачу, який зобов'язаний доводити пред'явлене звинувачення, часто доводиться переборювати активний опір. З цієї причини допит у ході судового розгляду може набувати надзвичайно гострого характеру. Тому і в інтересах виявлення істини, і в інтересах посилення виховного впливу судового процесу особливо важливим є дотримання під час допиту моральних правил, врахування етичних меж допустимого. Неприпустимо виявляти під час допиту драгливість, нетактовність, зневажання та залякування допитуваного. А.Ф.Коні наголошував, що прокурор не повинен перетворювати судові суперечки в «загальну травлю підсудного», викликати до нього неприязні почуття. За його словами, прокурор, «виконуючи свій важкий обов'язок, служить суспільству. Але це служіння тільки тоді буде кори-

сним, коли до нього буде внесено сувору моральну дисципліну і коли інтерес суспільства та людська гідність особи будуть охоронятися з однаковою чуйністю та ретельністю» [2, с. 62]. Застосовуючи в межах закону той чи інший прийом, необхідно в кожному конкретному випадку порівнювати його із загальними моральними вимогами, найважливішою з яких у даному випадку є повага до людської гідності.

На жаль, іноді прокурори у ході судового засідання допускають недоречні, нетактовні зауваження та репліки, розмовляють під час судового розгляду, сперечаються із суддями та адвокатами, тобто не дотримуються судового етикету – вимог і правил культури поведінки у суді. Трапляються випадки, коли після того, як судді вийшли до кімнати для нарад, щоб винести вирок, прокурор йде з залу судових засідань і вже туди не повертається. Такі випадки можуть бути розцінені як прояв неповаги до суду, до вироку та свідчать про низьку моральну культуру прокурора [6, с. 128].

Ще в більшій мірі, ніж для прокурора, А.Ф.Коні підкреслював важливість моральних засад у діяльності захисника у кримінальних справах. Між захисником і підсудним, захисником і суспільством існують складні та різноманітні відносини. Важлива моральна вимога, яку суспільство висуває до захисника, полягає в тому, щоб захист окремої особи не перетворювався у захист злочинця. Захисник не повинен бути слугою свого клієнта, його помічником у прагненні уникнути заслуженої кари з боку правосуддя. А. Ф. Коні так писав про адвоката-захисника: «Він друг, він радник людини, яка за його щирим переконанням невинна взагалі, або ж зовсім не так і не в тому винна, як і у чому її звинувачують» [2, с. 64].

Призначення адвоката – захищати свого підзахисного, і тому ніколи не може бути виправдана поведінка адвоката, так чи інакше спрямована на звинувачення клієнта. Не тільки у своїй промові, але й у ході всього процесу захисник не повинен ні прямо, ні побічно перетворюватися на обвинувача. Щодо цього відомим став сумний приклад, неодноразово описаний у літературі з адвокатської етики. Адвокат Н. як захисник звинувачуваного, стосовно якого прокурор вимагав застосування міри покарання у вигляді смертної кари, закінчив свою промову словами, що він відносно міри покарання не може не погодитися з прокуро-

ром. З метою обґрунтування своєї точки зору він заявив: «Надто відповідальний час зараз. Надто небезпечний скоєний злочин». Суд з приводу такої позиції адвоката виніс приватне визначення. У ньому було зазначено, що, погодившись з вимогою прокурора, адвокат «... порушив свій обов'язок, перешкодив тим самим всебічному розглядові справи, а отже, і вичерпній обґрунтованості вироку, що вимагається законом – зашкодив правосуддю» [7, с. 96].

Важливе значення має встановлення правильних взаємин між захисником звинувачуваного та державним обвинувачем. Полеміка між ними є ефективним засобом відшукування істини і допомагає суду прийняти правильне рішення. Але мета ця може бути досягнута лише за умови, що полеміка носить виключно діловий, стриманий та коректний характер. На думку А.Ф. Коні, «можна і навіть треба говорити про етичну підкладку судового красномовства ... Всі головні засоби полеміки слід би піддати свого роду критичному перегляду з точки зору морального дозволу їх. Мірилом цього дозволу могло б служити те міркування, що мета не може виправдовувати засоби і що високі цілі правосудного захисту суспільства і разом з тим захисту особи від несправедливого звинувачення мусять бути досягнені тільки моральними засобами і прийомами». Крім того, дійові особи судового змагання не повинні забувати, що суд у певному відношенні є школа для народу, з якої окрім поваги до закону повинні виноситися уроки служіння правді та поваги до людської гідності» [2, с. 66].

Таким чином, можна зробити висновок, що додержання моральних норм та принципів є запорукою справедливості у діяльності всіх учасників судового процесу, що абсолютно необхідно для забезпечення ефективності відправлення правосуддя, а також для підтримання авторитету органів попереднього слідства та судових органів. Законної і моральної мети, яка стоїть перед органами слідства, суду та прокуратури, можна і треба досягати тільки законними та моральними засобами.

Список літератури:

1. J.F. Sterpen. F general view of the criminal law. London, 1863.
2. Коні А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе// Собр. соч. в 8 тт. Т. 4.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Украины. – Харьков, 1994.
4. Даль В. Толковый

словарь живого великорусского языка. Т.3. М., 1935. 5. Закон України «Про прокуратуру»// Відомості Верховної Ради України. – 1992. № 53. 6. Леоненко В.В. Профессиональная этика участников уголовного судопроизводства. К., 1981. 7. Четунова Н. Человек идет по городу. М., 1971.

Надійшла до редколегії 10.02.97

О.О. Телічкін

ПРОФІЛАКТИКА СТРЕСОВИХ СТАНІВ У СПІВРОБІТНИКІВ ЦИВІЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ООН

Співробітники миротворчих місій ООН значною мірою піддані впливу вкрай негативних і небезпечних для життя та здоров'я факторів. Наприклад, вони особисто можуть опинитися в небезпечних для життя ситуаціях і стати свідками несподіваних сцен: убивств, жорстокостей, знущань над мирними жителями.

Ці травматичні хвилювання в поєднанні з відповідальними завданнями, які вирішує миротворець, в умовах перебування в чужій країні можуть призвести до появи стресових станів, що не піддаються усвідомленню чи контролю.

Для особового складу миротворчих місій дуже важливо ідентифікувати ознаки стресу і вміти боротися з наслідками впливу стресогенних факторів.

З цією метою особи, які направлені в миротворчі місії, зобов'язані пройти спеціальний курс психологічної підготовки з профілактики стресових станів.

Викладацький склад, задіяний на курсах, повинен пройти відповідну спеціальну підготовку і мати базову медичну або психологічну освіту. Обов'язковою умовою є відповідність викладача нижчевикладеним загальним і спеціальним вимогам.

До спеціальних вимог належать:

- здатність відрізнити стресові стани від серйозних неврологічних і психічних захворювань;
- наявність досвіду роботи з учасниками бойових дій, профілактики суїцидів, зняття психічного напруження після надзвичайних подій;